cazurilor, nu este confruntat cu alte surse documentare, consideră că Puterile Centrale au jucat rolul determinant în aducerea la conducere a guvernului D. A. Sturdza (202—203). Mai mult, Traian P. Lungu, ajunge la concluzia că retractarea — în problema națională — făcută de D. A. Sturdza la Iași ar fi dus „la o și mai mare dependență politică a României față de Tripla Alianță" (209—210). Aprecierea ni se pare exagerată. România, după cum recunoșteau și oamenii politici germani și austro-ungari, nu era, în această perioadă, o țară subordonată care să urmeze cu docilitate Puterile Centrale. Divergențele serioase, care au ieșit la lumină cu prilejul reînnoirii în 1892 a Tratatului de alianță, sînt elocvente pentru a proba că statul român își urmărea cu consecvență interesele sale majore. De aceea, nu putem accepta preluarea necritică a exagerărilor presei și oamenilor politici din Austro-Ungaria, care aveau tot interesul să dea proporții însemnătății declarațiilor făcute de D. A. Sturdza la Iași. Alianța cu Puterile Centrale devenea, în fiecare an, după cum recunoștea și presa din Germania[7], tot mai precară din cauza contradicțiilor existente în problema Transilvaniei.

Lupta națională a românilor din Transilvania este tratată, aproape exclusiv, în funcție de atitudinea primului ministru D. A. Sturdza, ceea ce nu permite evidențierea rolului vechii Românii în sprijinirea rezistenței transilvănenilor.

În ceea ce privește guvernarea drapelistă, considerăm că această denumire este improprie, întrucît ziarul „Drapelul", în jurul căruia s-a concentrat gruparea lui P. S. Aurelian, a apărut la 10 mai 1897 (225), după căderea cabinetului condus de cunoscutul nostru economist. Totodată, atragem atenția că autorul utilizează termenul de grupare drapelistă încă din 1896 (218), ceea ce nu corespunde realității, deoarece această disidență s-a format după căderea guvernului P. S. Aurelian.

Acțiunea opoziției din timpul guvernării liberale este tratată în cel de al IV-lea capitol al lucrării (243—254). Capitolul este împărțit în două paragrafe. Primul se referă la disensiunile din sînul partidului conservator, iar cel de al doilea tratează activitatea desfășurată de P.S.D.M.R.

În legătură cu bibliografia anexată lucrării socotim necesar să semnalăm existența unor inadvertențe. Astfel, din lucrarea lui Teodor V. Păcățianu. *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, sînt indicate volumele I—III. Menționăm că aceste volume se referă la anii 1848—1863. Pentru perioada care face obiectul preocupărilor lui Traian P. Lungu ar fi fost utile volumele VII—VIII. De asemenea, includerea volumului de *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria II, vol. I, Ploiești, 1907, întocmit de Radu Rosetti, nu este justificată deoarece acest volum cuprinde informații pentru perioada anterioară anului 1888. Ar fi fost necesară menționarea celorlalte volume din această colecție. În ceea ce privește periodicele „Muncitorul" și „Critica socială", precizăm că acestea au apărut la Iași nu la București.

V. Russu

ROBERT MANDROU: *La France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, P.U.F., 1967, 335 p. (Col. „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", nr. 33).

Sînt puține acele cazuri cînd o perioadă să fi intrat atît de frecvent în atenția cercetătorilor ca istoria Franței în secolele XVII—XVIII. Lucrările care i s-au consacrat sînt extrem de numeroase, însuși faptul că nimeni nu a avut curajul pînă în prezent să întocmească o bibliografie completă fiind elocvent. La aceste lucrări se adaugă de altfel nenumăratele articole, note, documente răspîndite în diferite

[7] Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, Buc., 1939, p. 150—151.

reviste cu preocupări generale sau locale. Este, de asemenea, semnificativ că de mai multă vreme s-a constituit o societate consacrată studierii secolului al XVII-lea, cu un periodic propriu, de curînd punîndu-se bazele unei societăți similare și pentru secolul următor. Și totuși, numeroase sînt problemele care au rămas în afara sferei cercetărilor ; situația este valabilă mai ales pentru secolul al XVII-lea. Faptul poate părea paradoxal, dar numai la prima vedere ; el este lesne explicabil dacă avem în vedere evoluția științei istorice franceze. Preocupîndu-se mai ales de factorul politic, ea a neglijat multă vreme aspectele de bază ale dezvoltării societății. Lavisse era astfel îndreptățit să afirme la începutul secolului nostru că „decorul" de la Versailles a umbrit celelalte aspecte ale istoriei Franței în veacurile anterioare revoluției.

Situația s-a modificat esențial în ultimii ani. Orizontul larg pe care l-a impus în istoriografia franceză „Școala Analelor" ca și preocupările unor istorici străini, mai ales marxiști — să ne amintim, de exemplu, de lucrările semnate de Liublinskaia, Porșnev etc. — au determinat o considerabilă extindere a cercetărilor. Evident, nu în toate sectoarele s-a putut ajunge la concluzii certe ; complexitatea cercetării impune încă soluționarea a numeroase probleme. Cunoașterea a ceea ce s-a realizat pînă acum și a ceea ce rămîne de făcut prezintă astfel o deosebită însemnătate ; interesul cu care a fost așteptat volumul recentei colecții „Nouvelle Clio" consacrat Franței din secolele XVII—XVIII este deci perfect legitim.

Remarcat deja prin cîteva valoroase lucrări consacrate acestei perioade, autorul volumului, Robert Mandrou, a organizat materialul conform principiilor care stau la baza colecției. O primă parte este consacrată bibliografiei celei mai recente, în mod necesar selectivă. Urmează apoi expunerea argumentată a aprecierilor considerate ca sigure pe care le permit cercetările efectuate pînă în prezent pentru ca, în cele cca. 50 de pagini care preced concluziile, să fie sugerate și discutate direcțiile pe care ar trebui să le urmeze cercetarea în viitor. Volumul este, astfel, ceea ce a fost de altfel în intenția inițiatorilor colecției, mai mult decît alte lucrări asemănătoare, o sinteză a realizărilor obținute și, îndeosebi, un punct de plecare pentru lucrările ulterioare.

Modul în care a fost concepută lucrarea face ca ea să trezească cititorului numeroase reflecții. Autorul a considerat inutil să facă o expunere cronologică a evenimentelor, bine cunoscute datorită altor lucrări, o bună sinteză constituind-o volumul similar al colecției „Clio" ; ea a fost înlocuită cu un relativ amplu tablou cronologic, întocmit paralel pe diferite domenii, plasat înaintea expunerii propriu-zise. Aici a fost adoptată metoda tratării chestiunilor pe probleme, metodă care prezintă anumite inconveniente — în primul rînd neputința de a urmări exact interferența periodică a diferitelor aspecte — dar și avantaje ; trăsăturile dominante ale fiecărui domeniu pot fi astfel mai bine reliefate.

Reflectînd preocupările actuale ale istoricilor francezi, problemele cărora li se acordă un spațiu mai larg sînt acelea social-economice și culturale. Merită în mod deosebit să fie remarcată metoda utilizată în prezentarea acestora din urmă. Nu mai este vorba de prezentarea principalelor curente și lucrări, așa cum se procedează adesea, ci mai ales, de o analiză globală a concepțiilor și cunoștințelor fiecărei categorii sociale. Metoda nu este întrutotul nouă ; într-o anumită manieră ea fusese întrebuințată încă în 1933 de D. Mornet în studierea cauzelor ideologice ale Revoluției franceze. Ea a fost însă îmbunătățită și precizată în ultima vreme prin „anchetele" efectuate asupra răspîndirii „luminilor" în secolul al XVIII-lea sau a culturii populare în secolul anterior, în această din urmă direcție o contribuție esențială fiind adusă tocmai de autorul lucrării pe care o recenzăm

Concepută astfel, lucrarea lui R. Mandrou aduce puncte de vedere diferite uneori de cele tradiționale. Este mai ales cazul interpretării perioadei lui Ludovic al XIV-lea. Analiza social-economică pe care istoricul francez o face pe baza celor mai noi rezultate, analiză corelată cu evoluția vieții politice, infirmă complet vechea teză conform căreia această epocă ar fi un „mare secol". Decăderea

vieții economice, frecventele tulburări transformate uneori în răscoale demonstrează tocmai contrariul. Fiind astfel lipsite de o bază solidă, eforturile întreprinse pentru a rezolva criza nu putea avea rezultate prea importante. Activitatea lui Colbert pare astfel că a fost supraapreciată pînă acum, cel puțin în privința realismului ei.

O chestiune mult discutată este aceea a cauzelor Revoluției franceze. Fără a constitui un scop direct al lucrării lui R. Mandrou, ea nu putea fi evitată însă. Ipoteza pe care o emite el aici, apropiată de tezele unor istorici contemporani dar nuanțată totuși în raport cu acestea, este interesantă. Avîntul economiei franceze între 1730 și 1770 a fost urmat de o perioadă de stagnare, nivelul general menținîndu-se însă pe o treaptă superioară aceluia din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Faptul însă că stagnarea a intervenit după o perioadă de înflorire economică aproape continuă timp de cîteva decenii, a putut constitui o reacție mai puternică împotriva Vechiului Regim care a contribuit substanțial la crearea unei situații revoluționare.

Chestiuni interesante, la fel ca numeroase altele, asupra cărora nu ne mai oprim; ele vor putea fi soluționate și prin urmărirea unor direcții indicate de R. Mandrou, studierea administrației, analiza raporturilor dintre diferitele categorii sociale, precizarea unor probleme de istorie economică bazate pe date statistice ca și a fenomenelor de psihologie socială etc. Și prin metodele preconizate în această privință, lucrarea istoricului francez este de o deosebită utilitate.

Evident, concepțiile generale care au stat la baza alcătuirii lucrării, concepții rezultînd dintr-o anumită orientare a majorității istoricilor francezi contemporani, pot suscita anumite obiecții. Ne referim mai ales la empirismul pe care este ea bazată. Nu putem firește neglija importanța factorului cultural; nu putem însă accepta că el poate fi pus pe picior de egalitate cu factorul social-economic. Acesta din urmă ar merita apoi o mai complexă tratare atunci cînd este vorba de stabilirea direcțiilor de cercetare. Chiar cu aceste observații însă, chiar dacă la ele pot fi adăugate unele critici privind anumite chestiuni de detaliu, considerăm că lucrarea lui Robert Mandrou, a cărei valoare sporește prin utilizarea cu discernămînt a numeroase grafice și hărți și a cărei consultare este facilitată de existența unui indice, va aduce reale servicii celor care se ocupă de istoria Franței în secolele XVII—XVIII, ca și prețioase sugestii cercetătorilor care, utilizînd procedeele istoriei comparate, au preocupări similare privind alte regiuni.

V. Cristian